

TEATR JEST TYLKO FORMĄ
O JERZYM GROTOWSKIM

*Można by przez chwilę pomyśleć, że znowu spotkali się
Vladimir i Estragon, czekając na nowego Godota.*

Jan Kott



GROTOWSKI:
PROBLEMY I ZADANIA

seria pod redakcją
Grzegorza Ziółkowskiego

PETER BROOK

TEATR JEST TYLKO FORMĄ O JERZYM GROTOWSKIM

Wybór Georges Banu, Grzegorz Ziółkowski
Opracowanie Grzegorz Ziółkowski



INSTYTUT
IM. JERZEGO
GROTOWSKIEGO
THE GROTOWSKI
INSTITUTE

Wrocław 2007

Wybór i opracowanie: Georges Banu i Grzegorz Ziółkowski
Opracowanie: Grzegorz Ziółkowski

Współpraca: Iwona Gutowska,
Duncan Jamieson, Adela Karsznia
Redakcja tomu: Monika Blige

Projekt okładki, opracowanie graficzne:
Barbara Kaczmarek
Korekta: Stanisława Trela
Łamanie: STANMA
Indeks nazwisk: Iwona Gutowska

© Peter Brook
© Copyright for this edition Instytut
im. Jerzego Grotowskiego, Wrocław 2007

ISBN 978-83-923635-5-2

Wydawca:
Instytut im. Jerzego Grotowskiego
Rynek-Ratusz 27, 50-101 Wrocław
tel./faks (071) 34 34 267
www.grotowski-institute.art.pl

Kontakt w sprawach wydawniczych:
Monika Blige: monika@grotowski-institute.art.pl, tel. (071) 34 31 711



Wydanie dofinansowane przez Urząd Marszałkowski
Województwa Dolnośląskiego.

Zrealizowano w ramach Programu Operacyjnego
„Promocja Twórczości” ogłoszonego przez MKiDN.
Wydanie objęte mecenatem Miasta Wrocławia.

Publikacja stanowi część kluczowego przedsięwzięcia Instytutu Grotowskiego „Wielki Inkwizytor”, w ramach którego w dniach 3–9 grudnia 2007 r. odbyły się: pokaz filmu *Don Giovanni*, reż. Peter Brook; spotkanie z Georgesem Banu i Grzegorzem Ziółkowskim; spotkanie z Ludwikiem Flaszenem i Leszkiem Kolaniewiczem na temat obecności w teatrze tekstu *Wielki Inkwizytor* Fiodora Dostojewskiego; prezentacje angielskiej wersji spektaklu Petera Brooka *Wielki Inkwizytor* z Bruce'em Myersem, zrealizowanego w paryskim teatrze Bouffes du Nord; sesja warsztatowa Bruce'a Myersa.

W 2008 roku planowana jest publikacja anglojęzycznej wersji książki.

Druk i oprawa: Drukarnia JAKS

SPIS TREŚCI

Grotowski	9
<i>Teatr Święty</i> (fragment)	12
Wprowadzenie do filmu <i>Akropolis</i>	14
<i>Artaud i wielka łamigłówka</i>	26
Wprowadzenie do filmu <i>With Jerzy Grotowski.</i> <i>Nienadówka 1980</i>	28
List w sprawie projektu <i>Dramat Obiektywny</i>	29
<i>Grotowski, Sztuka jako wehikuł</i>	32
<i>Męczennik i narrator</i>	37
<i>Całkowicie wrażliwy</i> , z Peterem Brookiem rozmawia Krzysztof Domagalik	38
<i>Grotowski był</i>	48
<i>Wyjść poza teatr</i> , z Peterem Brookiem rozmawia Maria Zmarz-Koczanowicz	51
<i>Jakość i rzemiosło</i>	63
Wprowadzenie do konferencji „W stronę esencji”	76
<i>Teatr jest polem życia</i> , z Peterem Brookiem rozmawia Dobrochna Ratajczakowa	79
Aneks: <i>Rozmowa Petera Brooka i Jerzego Grotowskiego</i> , prowadzona przez Georgesu Banu	83
Od redaktorów	104
<i>Punkty przecięć</i> – kalendarium	106
Nota edytorska	113
Indeks nazwisk	118

GROTOWSKI BYŁ

Grotowski był...

Tego zdania dokończyć nie sposób.

Był Grotowski historyczny – przyjacielski, pełen humoru, ostro postrzegający sprawy, posiadający wiedzę i głębię, skryty, przenikliwy i ciepły. Ten, którego kochałiśmy – a którego już nie ma.

Ale jedyny Grotowski, którym zainteresowałby się on sam, jedyny, który może nam być dziś bliski, to Grotowski poszukujący obecności w chwili obecnej.

Ten Grotowski za nic miał pochwały, szkoda mu było czasu na hołdy odnoszące się do osiągnięć z przeszłości. W chwili gdy dopełniła się określona faza jego życia, zamykał ją i ruszał dalej. Wiedział, że teorie tracą siłę, a ze słów wycieka życie – wiedział, że każde naśladownictwo oznacza próbę uchwycenia tego, co niegdyś wibrowało, a teraz stało się głuche. Głębokie cierpienie sprawiali mu imitatorzy usiłujący naśladować go w jego własnym imieniu – nieświadomi porywacze ciał, mumifikujący jego żywe eksperymenty.

Grotowski wcześniej rozpoznał podwójną naturę form maskujących życie, a jednocześnie zapewniających mu ochronę. To dlatego wyznaczał własne granice, chcąc chronić pracę prowadzoną w gronie oddanych towarzyszy w bezpiecznej przestrzeni prywatnej. Kiedy usuwał ze swego teatru widzów, a autorom nie pozwalał opisywać i oceniać swych poszukiwań – chodziło o to, aby opisy nie zastąpiły działań wypełnionych życiem. A jednocześnie Grotowski, erudyta o encyklopedycznej wiedzy, świetnie zdawał sobie sprawę, jak istotny w życiu człowieka jest przekaz rozumienia – jak ważny jest łańcuch transmisji. W jego poszukiwaniach nie chodziło jedynie

o zaspokojenie osobistej potrzeby przebicia się przez ziemską skorupę, aby ujawnić płomienne jądro kryjące się w głębi. Chodziło i o to, aby poprowadzić innych przez wybrany przez siebie teren – teatr – chcąc pomóc im odkryć w dokładny, szczegółowy i powtarzalny sposób prawidła i praktyki umożliwiające tę głęboką, wewnętrzną penetrację. To pozwoliło mu rozwinąć rzemiosło, które można przekazywać bezpośrednio, osobiście – rzemiosło zgłębiające relację między impulsem a działaniem i pozwalające im zejść się razem. Ostrożnie odsuwał się od własnych poszukiwań, tak aby pewnego dnia mogły być kontynuowane bez niego.

Przez dłuższy czas – aż do tragicznej, wczesnej śmierci – Ryszard Cieślak, uczeń-który-stał-się-mistrzem, w pełni ucieleśniał tę pracę. Inni w mniejszym lub większym stopniu podążali za nim. Ale ostateczną i być może jedyną pełną manifestacją Grotowskiego był sam Grotowski. Pod koniec życia tylko nieliczni świadkowie jego publicznych wystąpień mogli domyślić się, jak ciężko chorował. Podczas spotkań jego energia i witalność wydawały się niespożyte. Było to aktorstwo w najprawdziwszym sensie. Nie odważne imitowanie kondycji osoby zdrowej – ale zmartwychwstanie. Wystarczyła chwila, aby znów był w pełni sobą. Jednak tylko on wiedział, jak bezlitosnych wymagało to przygotowań – gromadzenia energii podczas dni wypełnionych odpoczynkiem i milczeniem. I tylko on znał wysokość ceny, jaką musiał zapłacić w trakcie krytycznych dni następujących potem.

Zbliżający się koniec widział z daleka. Był zdeterminowany, aby sekunda po sekundzie przejść przez ten pasaż, bez względu na to, jak straszliwa byłaby to próba – aż do końca. Teraz forma zniknęła. Co pozostaje?

Wizerunek bohatera, męczennika w swym własnym imieniu – wpisującego się w ten sposób w polską trady-

cję, z której się wywodził. Ale męczennicy to rzadkość. Przykłady heroizmu, jakich dostarcza historia, pokazują nam, że to, co możliwe dla jednostki, dla innych staje się mało prawdopodobne. To dlatego wciąż trudno będzie się oprzeć pokusie, aby nie zmienić się w fotel Grotowskiego.

Zarazem dla tych, którzy chcą teatr postrzegać jako wehikuł lub – jak on sam to ujął pewnego razu – jako kosz na linie, za pomocą której można podciągnąć się cał po cał na wyższy poziom – dla tych zostawił konkretny przekaz. Dzięki tej wiedzy można podchodzić do aktu, do przedstawienia, do działania razem, jak do rzemiosła. Instrumentu, jakim jest ciało, nie wolno przyjmować za pewnik. Jest złożony, nieznany, a jego mechanizmów nie sposób odkryć przypadkowo. Istnieją w tym zakresie określone techniki i cała praca Grotowskiego polegała na tym, aby pokazać, że technika jest czymś zupełnie innym niż sugeruje to słowo. Tym, którzy z żarliwością pragną dowiedzieć się więcej – Grotowski wskazuje drogę. Nie sposób jej skopiować. Trzeba ponownie ją odkryć, z jego sekretną pomocą.

(1999)

Przełożył Grzegorz Ziółkowski

Od redaktorów

Paradoksalnie, najciekawsze i najbardziej pasjonujące w teatrze – w tym wizjerze, w tej dziurce od klucza – wydaje się być to, czego nie widać: a więc napięcia, żywa relacja, którą można odczuć, doświadczyć, ale której zobaczyć w pełni się nie da. Na widok wystawione są przecież przedstawienia: prze-jawy. Również w wypadku dwójki protagonistów tego zbioru najbardziej intrygujące zdaje się to, co nie rzuca się w oczy, to, co skrywa się w cieniu: zmienny, dynamiczny proces inspiracji i nieustannego dialogu Petera Brooka i Jerzego Grotowskiego, stanowiących esencję tej jednej z najbardziej fascynujących przyjaźni artystycznych ubiegłego stulecia. Przywodzi ona na myśl, szczególnie pod koniec, równie bliską relację między Stanisławskim i Meyerholdem. Oczywiście jest to tylko porównanie, a jak mówi Brook „porównania nigdy nie są do końca prawdą”. Ale coś zostaje tutaj nasświetlone.

W książce autobiograficznej, w której Brook przywołał najważniejsze dla siebie postaci, brakuje Grotowskiego. Bez wątpienia właśnie z powodu znaczenia, jakie miał on dla Petera Brooka. Ich relacja była dla nich decydująca. Pomyśleliśmy, że poprzez zgromadzenie wypowiedzi, które Brook poświęcił Grotowskiemu i jego myśli, będziemy mogli powołać do życia ten nienapisany rozdział jego wspomnień. Składają się nań teksty pochodzące z wielu różnych źródeł.

Również gatunkowo są rozmaite – jest i przedmowa do książki, i wprowadzenie do filmu, i urzędowe pismo, i wyimek większej całości, i wywiad, i słowo pośmiertne itd. – co stanowi refleks stale zmieniającego się prądu życia, które doprowadziło do ich powstania. Ich chronolo-

giczne uporządkowanie wskazać ma zaś na długotrwały związek twórców.

Grotowski i Brook spotykali się m.in. podczas publicznych dialogów, zapis jednego z nich umieściliśmy w aneksie. Wiele w nim zbliża ich do siebie – na przykład pojmowanie teatru jako formy czy instrumentu, który pomaga nam „znaleźć drogę ku źródłom tego, czym jesteśmy” (Brook). Nie wolno jednak przeoczyć różnicy między nimi. Główną ideą, motorem twórczości Brooka jest koncepcja bezpośredniości, idea teatru bezpośredniego, który byłby syntezą tego, co chropawe z tym, co subtelne – nieobrobionego z nieskalanym: prostego ze świętym. U Grotowskiego miejsce syntezy zajmuje sublimacja. W tym ujęciu, Grotowski – bluźnierca z ducha polskiego romantyzmu – jawiłby się jako kolejny (po Genecie i Artaudzie) „święty teatru” dwudziestego wieku.

Relacja między Brookiem i Grotowskim to relacja szekspirowska, w której przeciwieństwa łączą się i przeplatają, tworząc wrażenie niezwykłej witalności.

GB i GZ

Na temat relacji Brook–Grotowski zobacz także w języku polskim: Georges Banu: *Krąg i strumień. Notatki o Peterze Brooku i Jerzym Grotowskim*, przekład Magdalena Bogusławska, „Didaskalia. Gazeta Teatralna” 1996 nr 16 (grudzień), s. 52–55 [franc. *Le cercle et le fleuve*, „La Scarabée International” 1982 nr 2, s. 116–127]; oraz Grzegorz Ziółkowski: „Teatr jest tylko formą”, „Pamiętnik Teatralny” 2000 z. 1–4, s. 590–606. Zob. także rosyjski tekst Michaiła Szwydkoja *Piter Bruk i Ezi Grotowskij. Opyt paralelnogo issliedowanija* („Teatr” 1988 nr 11 (listopad), s. 100–118).

Nota edytorska

Do publikowanych wcześniej tekstów autor wprowadził zmiany, które uwzględniono w opracowaniu redakcyjnym. Jeśli nie zaznaczono inaczej, przekładu dokonano z języka angielskiego.

Grotowski

przełożyli Ewa Guderian-Czaplińska i Grzegorz Ziółkowski, redakcja przekładu Leszek Kolankiewicz, [za:] *Przedmowa* [do:] Jerzy Grotowski: *Ku teatrowi ubogiemu*, opracował Eugenio Barba, przedmowa Peter Brook, przełożył Grzegorz Ziółkowski, redakcja wydania polskiego Leszek Kolankiewicz, Instytut im. Jerzego Grotowskiego, Wrocław 2007, s. 9–11.

Tekst ukazał się po raz pierwszy [w:] „Flourish” – piśmie wydawanym przez Royal Shakespeare Theatre Club w Stratfordzie nad Avonem, jesienią 1966 roku. Został następnie przedrukowany [w:] Jerzy Grotowski: *Towards a Poor Theatre*, preface by Peter Brook, Odin Teatrets Forlag, Holstebro 1968, s. 11–13; a potem w nieznacznie zmienionej wersji pt. *Grotowski* [w:] Peter Brook: *The Shifting Point: Theatre, Film, Opera, 1946–1987*, Harper and Row, New York 1987 oraz [w:] wyd. brytyjskim *The Shifting Point. Forty Years of Theatrical Exploration, 1946–1987*, Methuen Drama, London 1988, s. 37–40. Pierwsze tłumaczenie na język polski pt. *O Jerzym Grotowskim*, autorstwa Henryka Machonia, opublikowała „Odra” (1967 nr 2, s. 69–70).

Teatr Święty (fragment)

przełożył Witold Kalinowski, redakcja przekładu Grzegorz Ziółkowski, [za:] Peter Brook: *Pusta przestrzeń*, przełożył Witold Kalinowski, wstęp Zygmunt Hübner, noty Małgorzata Semil, Wydawnictwa Artystyczne i Filmowe, Warszawa 1981, s. 81–82.

Fragment drugiego rozdziału pt. *The Holy Theatre* książki Petera Brooka *The Empty Space*, Penguin, Harmondsworth

1968, s. 66–68. Książka powstała na podstawie czterech wykładów wygłoszonych przez reżysera na otwarciu cyklu „Granada Northern Lectures” i objętych wspólnym tytułem „The Empty Space: The Theatre Today”. Wykłady wygłoszone zostały na uniwersytetach w Hull, Keele, Manchesterze i Sheffield.

Wprowadzenie do filmu *Akropolis*

komentarze i pytania w tekście Lewis Freedman, spisała i przełożyła Adela Karsznia, redakcja przekładu Grzegorz Ziółkowski, [za:] *Akropolis*, reżyseria James McTaggart, BBC 1968.

Film zrealizowany został w okresie 27 października – 2 listopada 1968 w studiu Twickenham pod Londynem. Pierwsza emisja w Telewizji Nowojorskiej odbyła się na kanale 13 – 12 stycznia 1969 roku.

Artaud i wielka łamigłówka

przełożył Grzegorz Ziółkowski, redakcja przekładu Ewa Guderian-Czaplińska, [za:] Peter Brook: *Ruchomy punkt. Czterdzieści lat poszukiwań teatralnych, 1946–1987*, przekład z języka angielskiego i redakcja przekładu Ewa Guderian-Czaplińska i Grzegorz Ziółkowski, Ośrodek Badań Twórczości Jerzego Grotowskiego i Poszukiwań Teatralno-Kulturowych, „Poznańskie Studia Polonistyczne”, Poznań–Wrocław 2004, s. 60–61.

Tekst stanowi fragment zapisu spotkania prowadzonego przez Denisa Bableta, opublikowanego [w:] „Travail Théâtrale” (Lozanna 1973 nr 10), w wersji anglojęzycznej [w:] Peter Brook: *The Shifting Point: Theatre, Film, Opera, 1946–1987*, Harper and Row, New York 1987 oraz [w:] wyd. brytyjskim *The Shifting Point. Forty Years of Theatrical Exploration, 1946–1987*, Methuen Drama, London 1988, s. 40–41.

Wprowadzenie do filmu *With Jerzy Grotowski*.

Nienadówka 1980

spisała i przełożyła Adela Karsznia, [za:] *With Jerzy Grotowski. Nienadówka 1980*, reżyseria Jill Godmilow, produkcja Mercedes Gregory dla The Manhattan Project/Atlas Theatre Co., 1980.

List w sprawie projektu *Dramat Obiektywne* przełożyła Adela Karsznia.

List napisany w Paryżu 23 sierpnia 1983 roku pochodzi z archiwum projektu. Jego kopię przekazał Robert Cohen do Archiwum Ośrodka Grotowskiego po śmierci twórcy.

Grotowski, Sztuka jako wehikul

przekład na podstawie tłumaczenia Magdy Złotowskiej przygotował Grzegorz Ziółkowski, [za:] „Notatnik Teatralny” 1992 nr 4 (zima), s. 27–29. Tekst tłumaczenia ustalony został za zmienioną przez autora we wrześniu 1995 roku wersją artykułu, zamieszczoną [w:] *The Grotowski Sourcebook*, pod red. Richarda Schechnera i Lisy Wolford, Routledge, London and New York 1997, s. 379–382 (2 wydanie poprawione 1991).

Tekst na podstawie wystąpienia Petera Brooka wygłoszonego w języku francuskim 14 marca 1987 roku we Florencji na konferencji poświęconej pracy Jerzego Grotowskiego w ośrodku jego imienia w Pontederze. Po raz pierwszy opublikowany został w trójjęzycznym wydawnictwie *Centro di Lavoro di Jerzy Grotowski. Workcenter of Jerzy Grotowski, Centro per Sperimentazione e la Ricerca Teatrale*, Pontedera 1988. Po angielsku *Grotowski, Art as Vehicle* na s. 31–35, po francusku *Grotowski, l'art come véhicule* na s. 49–52 i po włosku (pod red. Renaty Molinari) *Grotowski, l'arte come veicolo* na s. 12–16.

Męczennik i narrator

przełożył Grzegorz Ziółkowski, [za:] Peter Brook: *Threads of Time. A Memoir*, Methuen, London 1998, s. 196–197.

Całkowicie wrażliwy, z Peterem Brookiem rozmawia Krzysztof Domagalik

przełożyła Anna Wojtaś, redakcja przekładu Zbigniew Osiński, [za:] „Notatnik Teatralny” 1995 nr 10 (wiosna–lato), s. 35–39. Przekład poprawiony przez Grzegorza Ziółkowskiego.

Zapis rozmowy zarejestrowanej 1 lipca 1993 roku w Paryżu przez Krzysztofa Domagalika, realizatora filmu „Aktor całkowi-

ty”. *Wspomnienie o Ryszardzie Ciesłaku (1937–1990)*. Do druku podał autor filmu.

Grotowski był

przełożył Grzegorz Ziółkowski, [za:] Peter Brook: *Grotowski was*, „American Theatre” 1999 (May–June), s. 23. Tekst napisany został 3 lutego 1999 roku w Paryżu jako list do boliwijskiego pisma „El tonto del pueblo – revista de artes escénicas del Teatro de los Andes”, pod red. Césara Brie, i opublikowany w zeszycie 3–4 z 1999 roku (maj), s. 165.

Wyjść poza teatr, z Peterem Brookiem rozmawia Maria Zmarz-Koczanowicz

przełożył Grzegorz Ziółkowski, [za:] „Notatnik Teatralny” 2001 nr 22–23, s. 89–92. Tekst tłumaczenia Marii Hepel został porównany z nagraniem dźwiękowym rozmowy i uzupełniony. Pierwsze pytanie jest niesłyszalne.

Wypowiedź Petera Brooka do filmu Marii Zmarz-Koczanowicz *Jerzy Grotowski – próba portretu* (prod. ARTE i Telewizja Polska, 1999).

Jakość i rzemiosło

przełożyła z języka francuskiego Adela Karsznia, redakcja przekładu Grzegorz Ziółkowski, [za:] *Qualité et artisanat*, „Alternatives Théâtrales” 2001 nr 70–71 (grudzień), s. 6–10, zeszyt przygotowany we współpracy z Académie Expérimentale de Théâtres i Odéon – Théâtre de l’Europe.

Wypowiedź Petera Brooka na spotkaniu w paryskim teatrze Odéon 6 czerwca 2000 roku.

Wprowadzenie do konferencji „W stronę esencji”

przełożył Grzegorz Ziółkowski, [za:] „Konteksty. Polska Sztuka Ludowa” 2005 nr 2, s. 11. Tłumaczenie poprawiono.

Tekst na podstawie wystąpienia Petera Brooka otwierającego konferencję „W stronę esencji. Georgij Iwanowicz Gurdziejew – oddziaływanie i znaczenie”, zrealizowanej przez Jarosława Freta i Grzegorza Ziółkowskiego w Ośrodku Badań Twórczo-

ści Jerzego Grotowskiego i Poszukiwań Teatralno-Kulturowych we Wrocławiu w dniach 8–11 listopada 2001 roku. Tekst przygotowany został przez autora do zeszytu specjalnego „Kontekstów”, poświęconych postaci i nauczaniu G.I. Gurdżijewa, pod red. Grzegorza Ziółkowskiego, w konsultacji z Tilem Ulbrichtem i we współpracy z Jamesem Moore'em.

Teatr jest polem życia, z Peterem Brookiem rozmawia Dobrochna Ratajczakowa

przełożył Patryk Czaplicki, współpraca Tomasz Morkowski, redakcja przekładu Grzegorz Ziółkowski, [za:] „Próba. Nieregularnik Teatralny” 2005 nr 1, s. 9–11.

Fragment spotkania z Peterem Brookiem przeprowadzonego przez Dobrochnę Ratajczakową w Teatrze Polskim w Poznaniu 6 marca 2005 roku po przyznaniu reżyserowi doktoratu *honoris causa* Uniwersytetu Adama Mickiewicza. Pełny zapis spotkania ukazał się w czasopiśmie poznańskiej teatrologii „Próba” (2005 nr 1, s. 7–18). Ten sam fragment przedrukowany został pod nadanym przez redakcję tytułem *Całe życie chciałem opuścić teatr...*, w kwartalniku „Konteksty. Polska Sztuka Ludowa” 2005 nr 1, s. 25.

Aneks

Rozmowa Petera Brooka i Jerzego Grotowskiego, prowadzona przez Georgesa Banu

pytania Georgesa Banu przełożyła z języka francuskiego Adela Karsznia. Odpowiedzi Jerzego Grotowskiego przełożyła Adela Karsznia z francuskiej transkrypcji, która nie została poprawiona przez Jerzego Grotowskiego. Odpowiedzi Petera Brooka z autoryzowanej wersji angielskiej przełożył Grzegorz Ziółkowski, [za:] *Dialogue entre Peter Brook et Jerzy Grotowski*. *Dialogue between Peter Brook and Jerzy Grotowski* [w:] *La voie de Peter Brook. Peter Brook's Journey*, wydanie w językach angielskim i francuskim, pod red. Georgesa Banu i Alessandro Martinezza, Premio Europa per il Teatro, S. Gregorio di Catania 2004, s. 31–53.

Rozmowa przeprowadzona w języku francuskim z okazji przyznania Peterowi Brookowi nagrody Premio Europa per il Teatro, Taormina, 5 maja 1989 roku.